

В. В. Шевченко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України XIX — початку XX ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), shev_valy@ukr.net

СТВОРЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ¹ ДЛЯ ДІТЕЙ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.: ПРАКТИКА ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ОДЕСИ

Спеціально відведені території для активного відпочинку дітей з'явилися у середині XIX ст. Їх появу визначили три ключові фактори: розвиток психолого-педагогічних знань, індустріальна революція та стрімка урбанізація, формування модерного способу міського життя. Щоб якось упорядкувати і контролювати дозвілля найменших мешканців міст, влада та громадськість намагалися прибрати їх з вулиць, відділити від “світу розпусти”, безхатченків, злочинців, жебраків, “поганого товариства”, забезпечивши певні умови для ігор, фізичного і духовного розвитку. Зусиллями органів місцевого самоврядування, громадських організацій, окремих осіб у великих містах Західної Європи і Північної Америки було облаштовано дитячі пісочниці, сади і майданчики.

У 1887 р. подібна ідея виникла в Одесі. Міська дума підтримала пропозицію члена торгово-господарського відділу управи О. Чижевича, у результаті чого впродовж п'яти наступних років було створено Дитячий сад у центральній частині міста, дитячий майданчик у Дюківському саду та арену для шкільних ігор в Олександрівському парку — на околицях. Ці публічні простори для дітей стали першими в Російській імперії.

Дії одеського громадського управління цілком відповідали тогочасним світовим тенденціям. Орієнтуючись на досвід провідних європейських країн, дума та управа адаптували його до місцевих реалій. Незважаючи на певні хиби, муніципальна влада Одеси досить успішно виконувала свою соціальну функцію, організаційно та фінансово забезпечуючи впродовж кількох десятиліть існування місць для дозвілля юного покоління.

Ключові слова: публічний простір, дитячий майданчик, спортмайданчик, сад, арена, громадське управління, Одеса, модерне місто, ексклюзія.

---

¹ **Публічний простір** розглядаємо як загальнодоступний незабудований фізичний простір міста (територію), який містяни використовують для прогулянок, відпочинку, зустрічей, спілкування та інших комунікативних практик.

V. V. Shevchenko

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Research Fellow, Department of the History of Ukraine XIX —
early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), shev_valy@ukr.net

CREATION OF OPEN PUBLIC SPACES FOR CHILDREN IN THE LATE XIX — EARLY XX CENTURY: THE PRACTICE OF ODESA SELF-GOVERNMENT BODIES

Abstract

Special areas for active recreation of children appeared in the middle of the nineteenth century. Three key factors identified their emergence: the development of psycho-pedagogical knowledge, industrial revolution and rapid urbanization, the formation of a modern way of urban life. To somehow organize and control the leisure of the smallest urban residents, authorities and the public tried to remove them from the streets, was separate from the “world of debauchery”, homelesses, criminals, beggars, the “bad company”, providing certain conditions for games, physical and intellectual development. Bodies of local self-government, public organizations, individual citizens have arranged children's sandboxes, gardens and playgrounds in cities in Western Europe and North America.

In 1887, such an idea arose in Odessa. The City Duma supported the proposal of the member of the trade and economic department of the Board of O. Chyzhevych. As a result, a Kinder Garden was created in the central part of the city, a playground in Diukivskyi Garden and an arena for school games in Oleksandrivskyi Park, over the next five years. These open public spaces for children were the first in the Russian Empire.

The actions of the Odessa public self-government fully corresponded to the then world trends. The City Duma and the Uprava adapted the relevant experience of the leading European countries to local realities. Odessa Municipal authorities successfully performed its social function, providing existence of the places for leisure young generation for several decades, despite some shortcomings.

Keywords: *public space, playground, sports ground, garden, arena, public self-government, Odessa, modern city, exclusion.*

Останніми роками в Україні відбулися значні зміни у життєдіяльності міст. Постійний приріст міського населення поставив на порядок денний низку питань щодо створення комфортного і привабливого для проживання простору, котрий сприяв би не тільки ефективній трудовій діяльності людини, а й її відпочинку та відновленню ресурсів. Водночас суттєві можливості для їх вирішення відкрила реформа децентралізації влади. Запровадження бюджетів ініціатив, проведення громадських слухань, новітні урбаністичні практики — все це активізувало участь

громадян у процесах містопланування та прийняття рішень. Дедалі більше уваги приділяється розвитку публічних/громадських просторів, у яких відбуваються щоденні соціальні взаємодії. Серед них важливе місце займають дитячі ігрові та спортивні майданчики. Саме з їх облаштуванням пов'язана значна частина громадських проектів і програм. Незважаючи на це, історія дитячих майданчиків як соціокультурного явища донині залишається мало відомою не лише для пересічних громадян, а й для науковців. І якщо західні дослідники вже мають певні напрацювання², то на пострадянському просторі, зокрема й в Україні, вони практично відсутні. Незначну інформацію із заявленої теми можна знайти на окремих веб-сайтах (історичних, урбаністичних, батьківських), у науково-популярних виданнях та статтях з педагогічної проблематики³.

Метою пропонованої розвідки є висвітлення процесів створення та функціонування публічних просторів для дітей в Одесі у період формування модерного способу життя, а також з'ясування ролі в них громадського управління міста.

Спеціально відведені території для активного відпочинку дітей з'явилися відносно недавно — у середині XIX ст., коли зусиллями органів місцевого самоврядування, громадських організацій, окремих осіб у великих містах Західної Європи і Північної Америки було облаштовано дитячі пісочниці, сади і майданчики. Їх появу обумовили три ключові фактори. По-перше, з розвитком психолого-педагогічних знань посилилася увага до дитини, її природи, потреб, навчання, виховання, самореалізації тощо.

---

² *Erickson A.* The Politics of Playgrounds, a History. Fights over how kids play have been going strong since the early 1900s [Електронний ресурс]. — URL: <http://www.citylab.com/design/2012/03/politics-playgrounds-history/1480/>; *Frost J. L.* A History of Children's Play and Play Environments: Toward a Contemporary Child-Saving Movement. Taylor & Francis eLibrary, 2009; The Playground Project / Ed. Gabriela Burkhalter. — 2nd ed. — Zurich: Ringier, 2018.

³ Див.: *Корчуб П.* Історія розвитку місця, де діти себе розважають [Електронний ресурс]. — URL: <http://www.diepys.in.ua/zaklad-dlya-ditey/#>; *Мейсак Л.* Детские площадки в контексте социальных и городских изменений [Електронний ресурс]. — URL: <http://urbanist.by/детские-площадки-в-контексте-социаль/>; *Кондратьева С.* От сараев к замкам: история детских площадок в России [Електронний ресурс]. — URL: <https://strelkamag.com/ru/article/history-of-russian-playgrounds>; *Статкус К.* Откуда взялись детские площадки и как они изменились со временем [Електронний ресурс]. — URL: <https://n-e-n.ru/playgr/>; Парки і сквери Одеси очима художників і архівістів: книжка-альбом / авт.-упорядн.: Л. Г. Білоусова, Є. О. Волокін, В. В. Левчук [та ін.]. — Одеса, 2017; *Корнієнко Т. М.* Організація дозвілля школярів у літній період у другій половині XIX — на початку XX століття [Електронний ресурс] // Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський, 2015. — Вип. 18. — С. 420–425. — URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2015_18_75.

Педагоги-реформатори пропагували важливість керованої спільної ігрової діяльності, а також вірили, що змалку “неправильно” соціалізовані особи можуть стати загрозою для суспільства. Зокрема відомий російський педагог і психолог П. Каптерев у 1898 р. писав: “потрібно наполювати на відведенні у кожному місті і містечку майданчиків і садів для дитячих громадських ігор⁴. Вони мають бути невід’ємною частиною кожного благоустроєного міста і містечка, що виражатиме увагу мешканців до молодого покоління і розуміння однієї з найважливіших потреб дитинства”⁵. По-друге, індустріальна революція спричинила стрімку урбанізацію, а заодно й збільшення чисельності незаможного населення, надмірно зайнятого у промисловому виробництві. Батьки, котрі працювали цілими днями, залишали дітей фактично напризволяще і вони робили все, що завгодно. По-третє, забавки на вулицях у модерному місті становили подвійну небезпеку. Власне для дітей, оскільки ті у будь-який момент могли потрапити під колеса повозок, автомобілів, трамваїв, а також для пішоходів і транспорту, рухові котрих вони перешкоджали, інколи, навіть зумисно⁶. Тому влада намагалася якось упорядкувати та контролювати ці процеси — прибрати неповнолітніх з вулиць, відділити їх від “світу розпусти”, безхатченків, злочинців, жебраків, “поганого товариства”, забезпечивши певні умови для ігор, фізичного і духовного розвитку.

У 1887 р. подібна ідея виникла в Одесі й була досить швидко реалізована. Річ у тім, що саме тоді закінчився строк оренди актором і підприємцем В. Форкатті муніципального саду, розташованого на схилах унизу Миколаївського бульвару (нині — Приморський бульвар). Міська управа оголосила торги на його чергову оренду для “улаштування розваг та лікування мінеральними водами”, котрі мали відбутися 1 квітня. Натомість член торгово-господарського відділу управи О. Чижевич запропонував перетворити означену місцевість на центр дитячого дозвілля. Обґрунтовуючи свою пропозицію, він заявляв, що наявність у місті спеціального простору для дітей є суспільною необхідністю, оскільки їхні ігри на бульварі заважають рухові по ньому, водночас не даючи самим дітям тієї безпеки і свободи, яку може гарантувати перебування в саду. Крім того, потрібно забезпечити підліткам можливість розвивати свої

---

⁴ Під поняттям “громадські ігри” розуміли групові, колективні ігри багатьох дітей з родин різного соціального походження.

⁵ *Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения* / Под ред. А. М. Арсеньева. — Москва, 1982. — С. 142.

⁶ Див.: *Мейсак Л. Указ. соч.*

фізичні якості засобами гімнастики та ігор на свіжому повітрі у вільний від навчання час⁷.

Ініціатора — Осипа Осиповича Чижевича, — його ж сучасники називали одним із найвизначніших громадських діячів міста. Він був предводителем дворянства Одеського повіту, директором-засновником Херсонського земського банку й більше 20 років присвятив службі в міській думі та управі. Здобувши освіту у Рішельєвському ліцеї та багато подорожуючи Західною Європою, він мав досить прогресивні погляди на організацію життєдіяльності міста й доклав чимало зусиль для благоустрою Одеси. “Перший проект конки, ... улаштування боєнь, ... дитячого і Дюківського саду, притулку для малолітніх злочинців — все це не тільки його ініціатива, а й енергійна діяльність з розроблення проектів, кошторисів та одержання відповідних дозволів” — зазначалося в ювілейному виданні на честь 100-річчя Одеси⁸. Сам О. Чижевич вважав, що виборні особи мають бути наділені такими якостями, як здоровий глузд, добра воля, завзятість, чесність, а головне — повинні любити свою справу, віддаватися їй, навіть на шкоду власним інтересам⁹.

Замислюючи облаштування в Одесі місць для дозвілля дітей та їхнього фізичного розвитку, О. Чижевич керувався потребами міської громади та практичним досвідом інших країн¹⁰. На розгляд управи і думи він представив фактично готовий план, у якому пропонував встановити за рахунок міського бюджету різні дитячі атракціони (гойдалки, “гігантські кроки”¹¹), гімнастичні споруди, лавки для сидіння, а також обладнати майданчик для крокету¹² із закупівлею необхідного спорядження. З метою забезпечення надходження коштів для подальшого утримання саду в належному стані передбачалося надання в оренду приватним підприємцям місць для улаштування каруселі, кегельбану, тиру, торговельних павільйонів (для продажу морозива, молока, кумису, кефіру, мінеральної

---

⁷ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 24. — С. 1; № 28. — С. 3; Объяснительная записка к отчёту Одесской городской управы за 1887 г. по торгово-хозяйственному отделению. — Одесса, 1888. — С. 14.

⁸ Федоров Н. Столетие Одессы. С портретами административных и общественных деятелей и с видами Одессы. — Одесса, 1894. — С. 64–65.

⁹ Чижевич О. О. Одесское городское хозяйство. Сборник статей по разным отраслям городского хозяйства. — Одесса, 1895. — С. 7, 9.

¹⁰ Там же. — С. 36–38.

¹¹ “Гігантські кроки” — атракціон, у якому до високого стовпа з вертушкою вгорі кріпили міцні мотузки (канати) з лямками. Сидячи в лямці, гравці розганялися, відштовхувалися ногою від землі і підстрибуючи, кружляли навколо стовпа.

¹² Крокет — гра, в якій кожен з учасників команди ударами молотка по дерев'яній кулі намагається швидше провести її через відповідно поставлені на майданчику дужки.

води, фруктів тощо), буфету та кондитерської¹³. Прораховуючи фінансові наслідки задуму, О. Чижевич зауважував, що попри невеликий дохід від запланованої оренди, місто нічого не втратить, а, навпаки, отримає більше вигід, порівняно з контрактом Форкатті (400 руб. на рік)¹⁴.

Упродовж місяця міська дума розглянула і схвалила цей проект, виділивши на його практичну реалізацію 500 руб. із екстраординарних коштів. Керівництво усіма процесами доручили О. Чижевичу¹⁵. Роботи в саду почали з упорядкування території та найнеобхіднішого ремонту. За лічені дні було нівельовано ями та вибоїни, полагоджено паркани (зі сторони моря і саду Воронцових), перила, ворота, будиночок сторожа, павільйон для музикантів, будку для касира, приміщення колишнього кафешантану. Із Міського саду перенесено будку для наглядча, огорожено майданчик перед музичним павільйоном, установлено і пофарбовано 24 лавки довжиною від 1,4 до 6,4 м. Згодом відремонтували будівлю для продажу молока, ресторан із кухнею та спорудили переносну дощату платформу для танців. Над двома входами прилаштували нові вивіски з написом “Детский садик”. Також було придбано і встановлено спортивно-ігрове обладнання, а саме: два комплекти для крокету, дві підвісні гойдалки, гойдалку-ваги (балансир), гімнастичний комплекс, бруси, стійку з гачком для метання кілець, стовп і канат для атракціону “гігантські кроки”. Загалом на облаштування та утримання Дитячого саду в 1887 р. з міського бюджету було витрачено 1918 руб. 65 коп.¹⁶

Одночасно з благоустроєм займалися добором працівників. Спочатку для охорони майна найняли лише сторожа, а потім, для догляду та прибирання саду, ще й різнороба з щомісячною платнею 20 руб. кожному. Завідувати садом повинен був спеціальний наглядач, причому з освітою. Винагорода за його працю впродовж літнього сезону становила 250 руб.¹⁷ У своїй діяльності наглядач мав керуватися посадовою інструкцією, затвердженою міською управою. Серед його основних обов'язків були: забезпечення порядку; недопущення на територію саду безпритульних, непристойно одягнених і нетверезих осіб; видача ігрового спорядження та відкриття спортивних снарядів у визначені години; контроль за дотри-

---

¹³ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 28. — С. 3.

¹⁴ Там же. — № 36. — С. 3.

¹⁵ Там же. — № 30. — С. 4–5.

¹⁶ Там же. — № 36. — С. 2–3; Объяснительная записка к отчёту Одесской городской управы за 1887 г. по торгово-хозяйственному отделению. — С. 14.

¹⁷ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 34. — С. 3–4.

манням черговості користування інвентарем; попередження відвідувачів про закриття саду; контроль якості продукції, що продавалася в орендованих павільйонах і ятках тощо (див. дод. А).

До 1 травня 1887 р. одеська міська управа встигла розробити тимчасові правила користування садом. Зокрема було визначено режим його функціонування — зранку і до заходу Сонця в літню пору та з 10 до 16 год восени і взимку. Перебувати у саду могли як діти, так і дорослі незалежно від віку та статі. Вхід був безплатним, окрім днів, коли влаштовували гуляння з музикою й танцями. Вільно проходити через сад можна було й відвідувачам оздоровчого закладу “морських теплих ванн”, розташованого неподалік. Дітям дозволяли бавитися не тільки на алеях і майданчиках, а й на траві поміж дерев. Водночас суворо забороняли витоптувати штучно висіяний газон, квіти та інші рослини. Відповідальність за псування зелених насаджень, ігрового приладдя та спортивних конструкцій покладали на осіб, що супроводжували дітей. Також у саду не можна було перебувати з собаками. Виняток становили лише песики маленьких порід, яких носили на руках, або тримали на мотузочку (дод. Б). Ці правила, зазнавши деяких несуттєвих змін та уточнень, залишалися чинними впродовж багатьох наступних років (див., для прикладу, дод. В).

Наразі точну дату відкриття саду не з'ясовано. Проте достеменно відомо, що на початку літа він вже функціонував, а з кінця червня адміністрація запровадила уроки танців для дітей двічі на тиждень (понеділок і п'ятниця, пізніше — вівторок і субота). Заняття відбувалися під керівництвом досвідченого педагога. Першим учителем був представник відомої в Одесі танцювально-спортивної родини Цорн (син)¹⁸. У такі дні сад

---

¹⁸ Засновником танцювально-спортивної династії Цорн був Фрідріх Альберт Якоб (у джерелах трапляються ініціали Ф. А. й А. Я., найуживаніше імення — Альберт Якович), який переїхав до Одеси з Німеччини і 1839 р. відкрив першу в місті танцювальну школу. Він працював балетмейстером театру, викладачем танців і гімнастики у Рішельєвському ліцеї, давав приватні уроки. Як теоретик написав працю “Грамматика танцювального мистецтва і хореографії”, опубліковану німецькою (1887 р., Лейпциг), російською (1890 р., Одеса) та англійською (1905 р., Бостон) мовами. 2011 р. цей твір перевидало російське видавництво “Лань”. Справу батька продовжив син Олександр, який також викладав танці в одеських гімназіях та був капітаном-розпорядником Одеського товариства велосипедистів-любителів. Судячи з рекламного оголошення, де значилися “А. А. Цорн (отець) и А. А. Цорн (сын)”, вважаємо за ймовірне, що в Дитячому саду заняття проводив внук Альберта Яковича. Підготовлено за матеріалами: Знаменні і пам'ятні дати Одещини. 2019 рік: календар. — Одеса, 2018. — С. 14; *Кобзарь Н.* Спортивные забавы одесситов в конце 19-го — начале 20-го веков [Електронний ресурс]. — URL: <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/sportivnye-zabavy-odessitov-v-kontse-19-go-nachale-20-go-vekov.html>; Об Одессе с любовью! Проект Ю. Парамонова [Елект-

відкривали о 15 год. Танці ж починалися о 16 год і тривали до сутінок. При цьому за вхід потрібно було заплатити 10 коп. з особи. Безкоштовно впускали тільки дітей до 7-ми років та їхніх супроводжувачів¹⁹. У планах було й улаштування хору під управлінням учителя співів. Задля цього у місцевій пресі розмістили оголошення із закликом до вихованців навчальних закладів записуватися в конторі наглядача саду²⁰. Очевидно публіка не відгукнулася на цю ідею й бажаючих виявилось занадто мало, позаяк не знаходимо ніяких згадок про подібні заняття у подальшому.

Оскільки затія зі створенням публічного простору для дітей була новою і незвичною для Російської імперії, громадське управління вирішило докладніше ознайомити мешканців Одеси з практикою європейський міст у цій сфері, опублікувавши у “Ведомостях Одесского городского общественного управления” дайджест “свіжої” статті з віденської газети “Neue Freie Presse”²¹. У дописі такого собі Жозефа Куглера йшлося про значну користь від улаштування у великих містах громадських майданчиків та садів для дитячих ігор. Переймаючись відсутністю у Відні подібних просторів, автор закликав співгромадян створювати їх, беручи за зразок досвід кількох німецьких та британських міст. Він зазначав, що в Берліні і Брауншвейзі такі сади організують і утримують органи місцевого самоврядування, в Кобленці ними опікується німецька імператриця, а в Бремені — громадська організація. В Англії ця справа поширилася завдяки діяльності національних товариств охорони здоров’я (National Health Society та Ladies Sanitary Association) і розробленню відповідного законодавства. Саме з цим Ж. Куглер пов’язував існування значної кількості дитячих майданчиків і садів у Лондоні (28), Манчестері (11), Бірмінгемі (9), Бредфорді (7) і Лідсі (5). При цьому він зауважував, що скрізь публічні простори влаштовано так, щоб залучити якомога більше дітей, під керівництвом та наглядом фахівців урізноманітнити їхнє дозвілля рухливими іграми, танцями, гімнастичними вправами, футболом, фехтуванням, маршируванням тощо (докладніше див. дод. Г).

ронний ресурс]. — URL: http://obodesse.at.ua/publ/trishelevskij_licej_vospominanija_o_licee/1-1-0-274; URL: <https://www.livelib.ru/author/704954-aleksandr-albertovich-tsorn>

¹⁹ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 44. — С. 1.

²⁰ Там же. — № 46. — С. 3.

²¹ Оригінальну статтю було вміщено у вечірньому випуску газети під назвою “Kinderspielplätze” (з нім. — дитячі майданчики). Див.: *Kugler J. Kinderspielplätze // Neue Freie Presse. Abendblatt.* — 1887. — № 8239 (4 August). — S. 4 [Електронний ресурс]. — URL: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=18870804&seite=20&zoom=38>

У підсумку експеримент одеського громадського управління виявився вдалим у різних аспектах. Діти отримали безпечне місце для забав, оздоровчо-спортивної діяльності та соціальної адаптації. Міська управа, затративши відносно невеликі кошти, доходами від вхідної плати (869 руб. 80 коп.) та оренди (690 руб. 50 коп.) майже перекрила видатки на ремонт²². Дорослі мешканці позитивно сприйняли і підтримали починання, надіславши після закриття літнього сезону на ім'я міського голови (тоді ці обов'язки виконував Г. Маразлі) відкритого листа з подякою. У ньому, зокрема, зазначалося: “вважаючи улаштування міського дитячого саду внизу Миколаївського бульвару ... дуже корисним нововведенням, що слугує не тільки для розваг після навчальних занять, а й для розвитку фізичних сил молоді, — ми щиро дякуємо міському громадському управлінню і маємо честь просити ваше превосходительство клопотатися перед міською думою про подальшу його підтримку, а за можливості, то і про влаштування подібного саду на околицях міста”²³.

Усе вказане вище сприяло тому, що Дитячий сад в Одесі успішно профункціонував понад 20 років, відкриваючись на літній сезон із 1 травня до 1 жовтня. Упродовж цього часу вхід залишався безкоштовним, а плата в дні танців — незмінною (10 коп. з особи). За даними міської управи наприкінці XIX — на початку XX ст. сад у різні роки щодня відвідувало від 200 до 700 осіб, а у вихідні та свята ця кількість могла збільшуватися до 3 тис. Загалом за сезон своє дозвілля у саду проводили від 60 до 80 тис. людей. З 1906 р. спостерігалось поступове зменшення кількості відвідувачів, що пояснюється певною нестабільністю в умовах революційних подій 1905–1907 рр. (див. табл. 1).

Основними відвідувачами саду були діти та підлітки від 2-х до 17-ти років. Під наглядом завідувача та вихователів (переважно це були так звані фребелічки²⁴), яких наймала міська влада, вони розважалися на різних атракціонах та активно відпочивали на свіжому повітрі. Особливу увагу приділяли рухливим іграм, які організовували щодня, крім вихідних та свят, коли було занадто людно. На дітей старшого віку були розраховані майданчики зі спортивними снарядами. А тим, хто любляв

---

²² Объяснительная записка к отчёту Одесской городской управы за 1887 г. по торгово-хозяйственному отделению. — С. 14–15.

²³ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 84. — С. 2.

²⁴ Фребелічка — вихователька дітей дошкільного віку за методом німецького педагога Фрідріха Фребеля. Слухачка/випускниця відповідних курсів або вищого жіночого педагогічного закладу.

займатися гімнастичними вправами дозволяли, навіть, влаштовувати змагання.

Таблиця 1

**Динаміка відвідування Дитячого саду за сезон
наприкінці XIX — на початку XX ст.²⁵**

Рік	Кількість відвідувачів		
	загальна	щоденна	у вихідні та свята
1898	70 000	≈ 500	до 3000
1899	75 000	≈ 500	до 3000
1900	80 000	≈ 600	до 3000
1901	н/д	н/д	н/д
1902	80 000	≈ 600	до 3000
1903	80 000	≈ 500–700	до 3000
1904	80 000	≈ 600–650	до 3000
1905	80 000	≈ 500–600	до 3000
1906	60 000	≈ 400–600	до 2000
1907	н/д	≈ 200–400	до 2000
1908	н/д	≈ 200–400	до 2000

Як уже згадувалося вище, шовітворка і щосуботи відбувалися дитячі танці. Багато років ними керував учитель Л. Праусс²⁶. Періодично маленькі відвідувачі саду брали участь у театральних постановках і концертах. Для подібних дійств було облаштовано сцену, закуплено завісу та декорації кімнати і лісу. Відомо, що в 1899 р. діти продемонстрували виставу “В саду у дідуся Крилова” (за мотивами байок Івана Крилова) та оперу “Коза-дереза”²⁷.

²⁵ Складено за: Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. Деятельность и состояние подведомственных городу учреждений и объяснительные записки к финансовому отчёту управы. — Одесса, 1899. — С. 97; За 1899 год. — Одесса, 1900. — С. 142; За 1900 год. — Одесса, 1901. — С. 152; За 1903 год. — Одесса, 1905. — С. 174; За 1904 год. — Одесса, 1907. — С. 834; За 1905 год. — Одесса, 1908. — С. 233–234; За 1906 год. — Одесса, 1908. — С. 234–235; За 1907 год. — Одесса, 1909. — С. 194; За 1908 год. — Одесса, 1911. — С. 500; Отчёт Одесской городской управы за 1902 год по народному образованию. — Одесса, 1903. — С. 160.

²⁶ Из 1891 р. Л. Праусс викладав танці в Одеській четвертій гімназії. Див.: Очерк двадцатипятилетия Одесской четвертой гимназии, бывшей первой прогимназии. 1873–1898. — Одесса, 1898. — С. 55.

²⁷ Див.: Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. — С. 97–98; За 1899 год. — С. 142.

Громадське управління постійно дбало про благоустрій і комфортність Дитячого саду. Щороку напередодні відкриття лагодили будівлі, гойдалки, спортивні споруди, ігрове приладдя тощо. Непридатний для використання інвентар замінювали новим. Побіжно висаджували квіти і газони, розчищали насадження, вирівнювали алеї та майданчики, робили їх зручнішими для ходьби і бігу (наприклад, замінивши покриття з гравію на білий/жовтий пісок). У 1903 р. до безкоштовних розваг, улаштованих за рахунок міського бюджету додався ще й кегельбан, збудований із підручних матеріалів. Він став улюбленим місцем відпочинку переважно для молоді 15–18 років²⁸. Загалом, окрім витрат на ремонт, закупівлю ігрового спорядження та інструментів для догляду за садом, основними статтями видатків були виплата заробітної плати службовцям та придбання для них уніформи. Стосовно доходів від оренди, то, як і прогнозував О. Чижевич, вони були трохи більші за ті, що місто отримувало від контракту з Форкатті. За наявною інформацією, в 1887–1904 рр. сума сезонних надходжень коливалася від 368 до 690 руб.²⁹ Гроші від продажу вхідних квитків використовували для виплати винагороди за керівництво танцями і музичний супровід, а також на інші потреби.

За роки існування Дитячий сад став своєрідним визначним місцем і туристичним об'єктом Одеси. Відомості про нього наведено у багатьох довідкових виданнях, зокрема у путівниках В. Коханського (1892 р.) та Г. Москвича (1904 р.)³⁰. У другому з них можна прочитати такий опис: “спустіться в сад величними бульварними сходами або невеликими східцями від Воронцовського майданчика, і ви одразу потрапите в царство дітей: у буквальному сенсі слова тисячі дзвінких дитячих голосів весело лунають у повітрі, а їхні маленькі володарі, розділившись на строкаті й жваві групи, шумно розважаються, обліпивши різноманітні “гімнастики” й рухливі “ігри” — гойдалки, каруселі, гіганти, крокети, серсо³¹, кільця, візочки, запряжені козликми тощо... Виходить надзвичайно жива, зворушлива картина дитячого здоров'я, веселощів, невимушеності і сво-

---

²⁸ Там же. За 1903 год. — С. 174.

²⁹ Див.: Объяснительная записка к отчёту Одесской городской управы за 1887 г. по торгово-хозяйственному отделению. — С. 15; Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. — С. 98; За 1899 год. — С. 142; За 1900 год. — С. 152; За 1902 год. — С. 161; За 1903 год. — С. 175; За 1904 год. — С. 834.

³⁰ *Коханский В.* Одесса и её окрестности. Полный иллюстрированный путеводитель и справочная книга. — 3-й год изд. — Одесса, 1892. — С. 75; *Москвич Г.* Иллюстрированный практический путеводитель по Одессе. — Одесса, 1904. — С. 54–55.

³¹ Серсо — гра, в якій кільце підкидають догори спеціальною паличкою, а потім ловлять на неї ж (або його має впіймати інший гравець на свою паличку).

боди»³². Пізніше сад згадували у своїх творах відомі уродженці Одеси В. Жаботинський (роман “П’ятеро”) та В. Катаєв (автобіографічна книга “Розбите життя, або Чарівний рік Оберона”).

Успішне функціонування Дитячого саду й постійні звернення містян спонукали громадське управління до влаштування на околицях ще двох публічних просторів для юного покоління — у Дюківському саду та Олександрівському парку. Відкрите у 1891 р. Дитяче відділення Дюківського саду призначалося здебільшого для жителів Молдаванки, Слобідки-Романівки та Бугаївки. Його організували за прикладом Дитячого саду. Тут так само від 1 травня до 1 жовтня під наглядом найманих педагогічних працівників діти відпочивали і зміцнювали своє здоров’я, займаючись фізичними вправами, граючись в індивідуальні та колективні ігри. Крім стаціонарних атракціонів та гімнастичних конструкцій у різні роки у розпорядженні малечі були кеглі, серсо, м’ячі, повітряні змії, рушниці та інші іграшки. Основний контингент відвідувачів становили діти з матеріально незабезпечених і неблагополучних родин (район, у якому розміщувався сад, зажив слави кримінального, де скупчувалися шахраї, жебраки, безхатченки та інші маргінали). Оскільки більшість із них не мали змоги навчатися, то міська влада взяла на себе просвітницьку місію, влаштовуючи бесіди на різні теми та освітні прогулянки. Зокрема в 1904 р., для ознайомлення з виробничими процесами, було здійснено екскурсії на млин Вейнштейна, корковий завод Арпса, муніципальні підприємства — хлібопекарню, пральню, миловарню³³. У 1908 р. для всіх охочих підлітків проводили заняття з військової гімнастики та стройового вишколу³⁴. На початку XX ст. дитяче відділення Дюківського саду як місце позаурочних гулянь облюбували одеські гімназисти.

На відміну від двох попередніх, майданчик в Олександрівському парку був спеціалізованим. Його називали ареною для шкільних ігор і створили у 1889 р. за клопотанням керівництва навчального округу для спортивних занять вихованців закладів середньої освіти. Утім з 1892 р., відповідно до постанови міської думи, в літню пору (спочатку від 15 червня до 15 серпня, а з 1902 р. — від 1 травня до 1 жовтня) ареною могли користуватися учні початкових училищ та місцеві дітлахи (інколи приводили і сиріт із притулків). На той період громадське управління призначало завідувача і його помічника/помічницю, а також надавало деякий спортивно-ігровий інвентар: м’ячі, обручі, серсо, кеглі, скакалки.

³² Москвич Г. Указ. соч. — С. 54–55.

³³ Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. — С. 99; За 1904 год. — С. 835.

³⁴ Там же. За 1908 год. — С. 501.

Розташовуючись на краю парку з виходом до моря, арена приваблювала багатьох дітей та дорослих³⁵.

Загалом окраїнні майданчики для ігор були досить популярними. За інформацією управи, у сезон кожний щоденно відвідувало приблизно 350 хлопчиків і дівчаток. Для них періодично влаштовували свята та змагання з недорогими подарунками та призами. Причому, якщо в Дюківському саду юним одеситам вручали іграшки, книги, письмове приладдя, то їхнім одноліткам в Олександрівському парку — дрібні речі для домашнього побуту. Переможців спортивного протиборства зазвичай нагороджували почесними знаками — срібними або позолоченими жетонами³⁶.

Усі три об'єкти перебували у господарському розпорядженні міста й фінансувалися з його бюджету (див. табл. 2). Про їх фактичний стан наразі важко скласти повне і неупереджене уявлення. Відомо, що в 1895 р., попри щорічні ремонти, закупівлі необхідного обладнання та постійний нагляд за дотриманням порядку, танцювальний павільйон у Дитячому саду мав обшарпаний вигляд: облуплена фарба, дірявий дах, нерівна підлога. На початку ХХ ст. капітального оновлення потребувала й арена в Олександрівському парку. Водночас Дюківський сад, залишаючись улюбленим місцем дозвілля незаможних одеситів, за свідченнями сучасників, був занедбаний, із невеликою кількістю зелених насаджень та перекопаний каменярями³⁷.

На докладне висвітлення заслуговують ще два аспекти створення публічних просторів для дітей в Одесі — гендерний та ексклюзивний. Перший із них проявлявся досить своєрідно. О. Чижевич у збірці своїх статей писав, що ознайомившись із відповідним досвідом західноєвропейських країн, зокрема Німеччини, він помітив суттєву ваду — орієнтованість винятково на хлопчиків шкільного віку. Тому, плануючи Дитячий сад, намагався уникнути подібної ситуації й забезпечити можливість “зміцнювати здоров'я іграми та гімнастикою на чистому відкритому

---

³⁵ Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. — С. 98–99; За 1899 год. — С. 143; За 1900 год. — С. 153–154; За 1902 год. — С. 162–163; За 1903 год. — С. 176–177; За 1904 год. — С. 836; За 1906 год. — С. 237; За 1907 год. — С. 196.

³⁶ Там же. За 1898 год. — С. 99; За 1900 год. — С. 153–154; За 1907 год. — С. 195–196.

³⁷ Общественные детские игры и их воспитательное значение. — К., 1896. — С. 40; Отчёт Одесской городской управы за 1903 год. — С. 177; *Коханский В.* Указ. соч. — С. 75; *Москвич Г.* Указ. соч. — С. 55; *Де-Рибас А.* Старая Одесса: исторические очерки и воспоминания. — Одесса, 1913. — С. 33.

У 1902 р. було повністю перероблено танцювальний павільйон у Дитячому саду, а в 1907 р. – проведено капітальний ремонт арени в Олександрівському парку. Див.: Отчёт Одесской городской управы за 1902 год. — С. 160; За 1907 год. — С. 196.

повітрі” дошкільнятам, і, насамперед, дівчаткам. Однак поділ за статтю зберігався. Діти майже не бавилися разом. Для них на території саду було влаштовано окремі майданчики, хоч і з однаковими гімнастичними снарядами, атракціонами та наборами ігор³⁸. Водночас арену в Олександрівському парку створювали для цілорічних занять спортом учнів саме чоловічих гімназій та училищ. Питання про спорудження аналогічного майданчика для вихованок жіночих навчальних закладів постало в Управлінні Одеського навчального округу тільки в 1911 р.³⁹

Таблиця 2

**Видатки з міського бюджету Одеси на дитячі сади та майданчики
наприкінці XIX — на початку XX ст.⁴⁰**

Рік	Дитячий сад		Дитяче відділення Дюківського саду		Арена для шкільних ігор в Олександрівському парку	
	асигновано (руб.)	фактично витрачено (руб.)	асигновано (руб.)	фактично витрачено (руб.)	асигновано (руб.)	фактично витрачено (руб.)
1898	2360,0	1963,59	708,0	725,15	740,0	761,0
1899	2335,0	2292,28	1052,0	1049,40	740,0	738,59
1900	2335,0	2253,33	897,0	890,0	380,0	378,60
1901	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
1902	2535,0	2467,65	942,0	933,95	650,0	648,10
1903	2435,0	2425,66	972,0	958,13	650,0	650,0
1904	2435,0	2418,13	942,0	941,5	650,0	634,60
1905	2535,0	2127,65	1140,0	1101,0	н/д	н/д
1906	2785,0	2574,90	1125,0	1006,0	900,0	855,0
1907	1668,0	1686,42	650,0	619,0	400,0	399,53
1908	1668,0	1639,75	1000,0	922,18	н/д	н/д

Ексклюзія (соціальне виключення) полягала в обмеженні доступу певних категорій осіб на територію Дитячого саду. Розташований у

³⁸ Чижевич О. О. Указ. соч. — С. 38; Общественные детские игры и их воспитательное значение. — С. 37.

³⁹ Чижевич О. О. Указ. соч. — С. 38; Державний архів Одеської області, ф. 42, оп. 35, спр. 2762, арк. 88.

⁴⁰ Складено за: Отчёт Одесской городской управы за 1898 год. — С. 98–99; За 1899 год. — С. 142–143; За 1900 год. — С. 152–154; За 1902 год. — С. 161–163; За 1903 год. — С. 175–177; За 1904 год. — С. 834–837; За 1905 год. — С. 234–235; За 1906 год. — С. 235–237; За 1907 год. — С. 195–196; За 1908 год. — С. 500–501.

центральному районі, де проживали заможні містяни, він призначався головно для “інтелігентної публіки”. “Вуличним буйним”, непристойно одягненим, тобто бідним і безпритульним дітям, а так само і дорослим, входити забороняли. Для них відводилися майданчики на окраїнах⁴¹. Такі прояви соціальної і просторової сегрегації не були незвичними. Це явище досить характерне для багатьох великих міст індустріальної епохи⁴².

Створені в Одесі публічні простори для дітей були першими в Російській імперії⁴³. Після багатьох схвальних відгуків у періодичній пресі ними зацікавилися в інших великих населених пунктах. До міської управи надходили численні запити з проханням проконсультувати або надіслати розроблені правила. Іноді в Одесу приїжджали спеціально для того, щоб безпосередньо ознайомитися з функціонуванням садів і майданчиків для ігор⁴⁴. Прикметно, що зачинателями цієї справи стали органи міського самоврядування, а не громадські організації чи приватні особи. Дії одеського громадського управління цілком відповідали тогочасним світовим тенденціям. Орієнтуючись на досвід провідних європейських країн, дума та управа адаптували його до місцевих реалій. Загалом, незважаючи на певні хиби, можна стверджувати, що муніципальна влада Одеси досить успішно виконувала свою соціальну функцію у цій сфері, організаційно та фінансово забезпечуючи впродовж кількох десятиліть існування публічних просторів для активного дозвілля юного покоління.

REFERENCES

1. Bilousova, L. H., Volokin, Ye. O., & Levchuk V. V. et al (Comps.). (2017). *Parky i skvery Odesy ochyma khudozhnykiv i arkhivistiv: knyzhka-al'bum*. Odesa. [in Ukrainian].
2. Burkhalter, G. (2018). *The Playground Project* (2nd ed). Zurich: Ringier. [in English].
3. Chizhevich, O. O. (1895). *Odesskoe gorodskoe khozyajstvo. Sbornik statej po raznym otraslyam gorodskogo khozyajstva*. Odessa. [in Russian].
4. De Ribas, A. (1913). *Staraya Odessa. Istoricheskie ocherki i vospominaniya*. Odessa. [in Russian].

---

⁴¹ Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 28. — С. 3; Чижевич О. О. Указ. соч. — С. 38; § 1, 5 додатка А; § 2 додатка Б; п. 2 додатка В.

⁴² Див.: Lofland L. A World of Strangers: order and action in urban public space. — New York: Basic books, 1973. — P. 73–74.

⁴³ В інших містах Російської імперії дитячі майданчики та сади з'явилися на початку 1890-х років, зокрема у Києві в 1892 р., у Петербурзі — 1893 р., Москві — 1895 р. Див.: Общественные детские игры и их воспитательное значение. — С. 33–34, 43.

⁴⁴ Чижевич О. О. Указ. соч. — С. 40; Общественные детские игры и их воспитательное значение. — С. 33.

5. Erickson, A. (2012). The Politics of Playgrounds, a History. Fights over how kids play have been going strong since the early 1900s. Retrieved from <http://www.citylab.com/design/2012/03/politics-playgrounds-history/1480/> [in English].
6. Fedorov, N. (1894). *Stoletie Odessy. S portretami administrativnyx i obshhestvennyx deyatelej i s vidami Odessy*. Odessa. [in Russian].
7. Frost, J. L. (2009). *A History of Children's Play and Play Environments: Toward a Contemporary Child-Saving Movement*. Taylor & Francis eLibrary. [in English].
8. Kapterev, P. F. (1982). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya* (A. M. Arsenev, Ed.). Moscow. [in Russian].
9. Kobzar, N. (n. d.). Sportivnye zabavy odessitov v konce 19-go — nachale 20-go vekov. Retrieved from <http://odesskiy.com/chisto-fakti-iz-zhizni-i-istorii/sportivnye-zabavy-odessitov-v-kontse-19-go-nachale-20-go-vekov.html> [in Russian].
10. Kondrateva, S. (2016, December 26). Ot saraev k zamkam: istoriya detskih ploshhadok v Rossii. Retrieved from <https://strelkamag.com/ru/article/history-of-russian-playgrounds> [in Russian].
11. Korniienko, T. M. (2015). Orhanizatsiia dozvillia shkolariv u litnij period u druhij polovyni XIX — na pochatku XX stolittia [The organization of the students' leisure time in the second part of the XIXth — at the beginning of the XXth century]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka — Pedagogical Education: Theory and Practice*, (18), 420–425. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2015_18_75. [in Ukrainian].
12. Kortsib, P. (n. d.). Istoriia rozvytku mistsia, de dity sebe rozvazhaiut'. Retrieved from <http://www.diepys.in.ua/zaklad-dlya-ditey/#> [in Ukrainian].
13. Lofland, L. (1973). *A World of Strangers: order and action in urban public space*. New York: Basic books. [in English].
14. Meisak, L. (2015, August 28). Detskie ploshhadki v kontekste social'nyx i gorodskix izmenenij. Retrieved from <http://urbanist.by/детские-площадки-в-контексте-социаль/> [in Russian].
15. Statkus, K. (2018, September 21). Otkuda vzyalis' detskie ploshhadki i kak oni izmenilis' so vremenem. Retrieved from <https://n-e-n.ru/playgr/> [in Russian].

Додаток А
Наставление надзирателю Городского детского сада,
утверждённое Одесской городской управой

§ 1. Принимая во внимание, что сад этот назначается для детей образованного класса городского населения и преимущественно для маленьких детей, являющихся с родителями или нянями, допущение в этот садик детей уличных, буйных, непристойно одетых и вообще не принадлежащих к образованному классу общества воспрещается. Для таких детей существуют загородные публичные сады — Дюковский сад и т. п.

§ 2. Дети, замеченные надзирателем в неприличном поведении и недозволенных шалостях, немедленно удаляются из сада, фамилии их записываются и при повторении шалостей — более не впускаются.

§ 3. Предоставленные для бесплатного пользования игры для детей старшего возраста и гимнастика открываются в будние дни только в часы свободные от учебных занятий, а в праздничные дни — в продолжении всего дня, смотря по скоплению гуляющих. При этом надзиратель выдаёт игры детям преимущественно отличающимся хорошим поведением и соблюдает очередь пользования ими.

§ 4. Игры мячом с гилкой и тому подобные, при коих могут быть нанесены удары гуляющим и происходить топтание газона и цветников — вовсе не допускаются.

§ 5. Взрослые люди, непристойно одетые и не принадлежащие к интеллигентному классу общества, а также являющиеся в нетрезвом виде, вовсе не допускаются.

§ 6. Маленькие собачки, приводимые в сад, должны быть на шнурках, большие собаки вовсе не допускаются.

§ 7. После пушечного выстрела на море, обозначающего захождение солнца, публика предупреждается звоном колокольчика об оставлении сада. При наступлении темноты ворота запираются, надзиратель обходит весь сад и если заметит где-либо оставшихся лиц, немедленно их удаляет.

§ 8. Надзиратель наблюдает, чтобы на ночь в саду оставались только те лица, которые имеют в нём торговые помещения, или их служащие, коим ведётся особый именной список.

§ 9. Надзиратель наблюдает, чтобы продаваемые в саду напитки, фрукты и прочие продовольственные продукты были хорошего качества.

§ 10. При каком-либо беспорядке в саду, надзиратель требует посредством свистка содействия полиции, а ежели свисток не будет услышан, то посылает сторожа за городовым.

23 мая 1887 года.

Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 37. — С. 3.

Додаток Б
Временные правила пользования городским садом внизу
Николаевского бульвара (детский сад), утверждённые
постановлением городской управы 1 мая 1887 года

§ 1. Сад открыт для публики в летнее время с раннего утра до захождения Солнца и наступления темноты. В осеннее и зимнее время с 10 до 4-х часов дня.

§ 2. Вход в сад дозволяется лицам обоего пола и всех возрастов, прилично одетым и находящимся не в пьяном виде.

§ 3. Как дети, так равно и взрослые особы пользуются бесплатно устроенными городскою управою в саду приспособлениями для игр и гимнастических упражнений; другими же приспособлениями, как например, игрой в кегли, стрельбой в цель, каруселями и прочими отданными в аренду частным предпринимателям — за плату.

§ 4. Раздача приспособлений для детских игр и соблюдение очереди при этом, возлагается на городского смотрителя сада.

§ 5. Ответственность за умышленную порчу предметов, а также за безразумное и осторожное пользование играми и гимнастикой лежит на тех лицах, которые являются в сад вместе с детьми для надзора за ними.

§ 6. Дети могут пользоваться для гулянья и игры не только аллеями и площадями сада, но и натуральным газоном между деревьями. Воспрещается строго портить и топтать искусственный газон и всякого рода цветы и насаждения.

§ 7. В том случае, ежели будет устроено в саду особое гулянье с музыкой и танцами, назначается плата за вход по усмотрению городской управы.

§ 8. Безусловно воспрещается приводить с собою собак, за исключением самых маленьких пород, приносимых на руках или приводимых на шнурке.

§ 9. Во время открытия сада для публики дозволяется проходить через оный и посетителям морских тёплых ванн, находящихся в соседстве, для сообщения с коими устроены временно, с разрешения городской управы, лестницы.

Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 31. — С. 2.

Додаток В
Правила пользования городским детским садом
(внизу Николаевского бульвара) в течении 1894 года,
утверждённые Одесской городской управой

1. Сад открыт для публики с 1-го мая по 1-е октября с 8 час. утра до 10 вечера, с 1-го октября по 1-е ноября с 10 до 4 час. дня.

2. Вход в сад дозволяется лицам всех возрастов прилично одетым.

3. Пользование в саду приспособлениями для игр и гимнастических упражнений бесплатно, за исключением отданных частным предпринимателям.

4. Раздача предметов для детских игр и соблюдение при этом очереди возлагается на городского смотрителя сада.

5. Ответственность за умышленную порчу предметов, а также наблюдение за благоразумным и осторожным пользованием играми и гимнастикой лежит на тех лицах, которые являются в сад вместе с детьми для надзора за ними.

6. Строго воспрещается портить и топтать газон и всякого рода цветы и насаждения.

7. По вторникам и пятницам, в часы детских танцев, а также в случае устройства особых гуляний с музыкой назначается плата за вход по усмотрению гор. управы.

8. Безусловно, запрещается приводить с собой собак.

9. Во время бесплатного открытия сада для публики, дозволяется проходить через оный посетителям тёплых морских ванн, находящихся в соседстве, для сообщения с коими устроены временно, с разрешения гор. управы, лестницы.

Чижевич О. О.

Одесское городское хозяйство. Сборник статей по разным отраслям городского хозяйства. — Одесса, 1895. — С. 90.

Додаток Г Одесский городской детский сад⁴⁵

Одесское городское общественное управление, заботясь о нуждах своих граждан, устроило в лучшей части города, внизу Николаевского приморского бульвара, *детский сад* и в нем всякого рода детские игры и гимнастику, предоставленные, при особом надзоре, в пользование детей бесплатно.

Так как подобного рода общественных учреждений в России пока не существует, то при исполнении этого поручения, необходимо руководствоваться собственным опытом, ограничиваясь затратою весьма незначительной суммы, ассигнованной на этот предмет гор. думою в виде опыта*.

В какой степени полезно и желательно устройство места или садов для детских игр, особенно в больших городах, весьма убедительно доказывает некий г. Куглер в статье, напечатанной на днях (4 августа н. с.) в венской газете “*Neue Freie Presse*”, которую мы приводим здесь в извлечении.

Детская поэзия более всего выражается в играх. Игрушки, начиная от самых простых до самых сложных, предоставляются детям с целью занять и развить детский ум. Однако, каждому внимательному воспитателю хорошо известно, что лучшим развлечением для детского возраста можно считать игры на просторе и на открытом воздухе. Тесный семейный круг в домашнем помещении для этого не достаточен. Дети хотят быть между детьми. Заботливые родители тоже вполне понимают эту потребность, но при этом страшатся дурного общества и дурных примеров для детей своих. Неудобство это может быть устранено единственно устройством для игр детей *общественных детских садов*, при строгом надзоре и соблюдении должного порядка и приличия**.

На основании вышеизложенных причин, следует принять в принципе необходимость и пользу устройства в больших городах общественных детских садов для детских игр. В этом отношении лучшими образцами могут служить: *Берлин, Брауншвейг, Бремен, Кобленц и Лондон*.

В *Берлине* на счёт городского управления содержится не только несколько садов, предназначенных для детских игр, но при них находится тоже по два учителя на жалованьи, руководящих играми. Правила для этих садов следующие: *a)* общественные детские сады предназначаются для развлечения детей посредством разных игр. *b)* В этих садах устраиваются преимущественно такие игры, в коих могло бы принимать участие наибольшее количество детей. *c)* Игры начинаются в мае и продолжаются до сентября. В продолжении этого времени по средам и субботам происходят игры под руководством учителей. В остальные дни сады также доступны для детей, но без права пользования устроенными для игр приспособлениями. Два учителя, получающие от города

---

⁴⁵ Дайджест статті з віденської газети “*Neue Freie Presse*”. Збережено мову та накреслення слів.

жалованье, назначаются от общества гимнастов. На них лежит обязанность надзора, руководства играми и сохранения приспособлений.

В Брауншвейге уже 15 лет тому назад, по инициативе обер-учителя Корвиууса, устроены городом места или сады для детских игр. Он обратил внимание не только на то, чтобы игры происходили в тени деревьев, но тоже устроены разные гимнастические приспособления и игры. Крикет, крокет, танцы, Fussbal, Kaiserbal и т. п. Педагоги признали учреждения эти вполне целесообразными для воспитания детей и персонал надзора ежегодно увеличивается.

В Бремене образовалось общество для устройства мест для детских игр в разных частях города. Члены платят ежегодно по 1 марке, или одновременно 50 марок. До сего времени общество имеет 1000 членов. Предполагается устройство детских садов в четырёх местах города.

В Кобленце, на знаменитой Рейнской набережной (Rheinanlagen) устроен германской императрицею сад для детских игр. При входе существует следующая надпись: “это место предназначается для игр прилежного учащегося юношества. Оно должно быть употребляемо только при особо учреждённом надзоре. Требования надзирающих должны быть в точности исполняемы”. Время для игр — после полудня от 4 до 7 часов.

В Англии существуют узаконения не только относительно назначения особых мест (садов) для детских игр, но также относительно надзора за оными и соблюдение гигиенических условий. Существует, кроме городских мест, два больших общества: National health society и Ladies sanitary association, которые устраивают саду для детских игр по всем правилам гигиены и педагогики.

Таким образом, Лондон имеет 28 мест, или садов, в коих под надзором и руководством учителей происходят разные детские игры, гимнастика, фехтование, танцы (ball), дыга, прыганье и маршировка. Город Бродфорт⁴⁶ имеет 7 больших садов для игр, устройство коих обошлось 3.960.000 марок. Город Бирмингам⁴⁷ имеет 9, гор. Лидс 5 и Манчестер — 11.

Далее автор статьи жалуется на отсутствие в Вене правильно организованных мест или садов для детских игр, приводя при этом мнение известного авторитета доктора — о пользе и необходимости их для молодого населения и заканчивает статью следующими словами: было бы весьма гуманно и справедливо, если бы благородные друзья человечества соединёнными силами достигли устройства в Вене в существующих садах правильных приспособлений для детских игр и занялись устройством новых садов для той же цели.

* Надзор состоит из: смотрителя, помощника его и двух сторожей. Кроме этого, принимают участие в надзоре многие из служащих в торговом отделении управы — безвозмездно. Жалованье получает только помощник и два сторожа. Руководствует танцами учитель г. Цорн (сын) тоже пока безвозмездно.

---

⁴⁶ Бредфорд.

⁴⁷ Бирмингем.

** Кроме пользы общественных детских садов в гигиеническом отношении, автор говорит: Дитя с ранних лет соединяет своё я с *ближними* своими. Оно уже вступает в члены общества и впоследствии душою и разумом преследует общественные идеи.

Ведомости Одесского городского общественного управления. — 1887. — № 54. — С. 1.